

KABANATA IV

KALIGIRANG KASAYSAYAN

Nagising pagkatapos nang higit sa tatlong daang taong Pagkakahimlay ang mga natutulog na damdamin ng mga Pilipino. Nang isangkot sa digmaan sa kabite ang tatlong paring sina Gomez, Burgos, at Zamora at patayin sa pamamagitan ng garote nang walang matibay na katibayan ng pagkakasala. Ito'y naganap noong Ika- 17 ng Pebrero, 1872. Naragdagan pa ito nang makapasok ditto ang diwang liberalismo sa pamamagitan ng pagkakabukas ng Pilipinas sa pandaigdig na kalakalan, at ang pagkakadala sa kapuluan ng liberal na lider sa tulad ni Gob. Carlos Maria de la Torre.

Naging lalong mahigpit ang pagbabanta ng mga kastila, subalitdi na nila nagawang pigilan pa ang nabuong mapanlabang damdamin ng mga Pilipino. Ang dating diwang maka-relihiyon ay naging makabayan at humihingi ng pagbabago sa pamamalakad ng simbahan at pamahalaan.

KILUSANG PROPAGANDA

Ang kilusang ito ay binubuo ng pangkat ng mga intelektuwal sa gitnang uri na tulad nina Jose Rizal, Marcelo H. del Pilar, Graciano Lopez Jaena, Antonio Luna, Mariano Ponce, Jose Ma. Panganiban, Pedro Paterno, at iba pa. Paghingi ng reporma o pagbabago gaya ng mga sumusunod ang layunin ng kilusang ito.

1. Magkaroon ng pantay-pantay na pagtingin sa mga Pilipino at Kastila sa ilalim ng batas.
2. Gawing lalawigan ng Espanya ang Pilipinas.
3. Panumbalikin ang pagkakaroon ng kinatawang Pilipino sa Kortes ng Espanya.
4. Gawing mga Pilipino ang mga kura paroko.
5. Ibigay ang kalayaan ng mga Pilipino sa pamamahayag, pananalita, pagtitipon o pagpupulong, at pagpapahayag ng kanilang mga karaingan.

MGA TALUKTOK NG PROPAGANDA

Tatlo ang taluktok o pinakalider ng Propaganda. Ang mga ito'y sina Jose Rizal, Marcelo H. del Pilar, at Graciano Lopez Jaena. Tunghayan natin ang kani-kanilang mga dakilang ambag sa bayan.

Dr. Jose Rizal

Jose Protacio Rizal Mercado Alonzo y Realonda ang buo niyang pangalan. Siya ay ipinanganak noong Hunyo 19, 1861 sa bayan ng Kalamba, lalawigan ng Laguna. Naging unang guro niya ang kanyang ina na si Teodora Alonzo.

Nag-aral siya sa Ateneo de Manila. Nagsimula siyang mag-aral ng medisina sa Pamantasan ng Santo Tomas, nguni't nagtapos sa Unibersidad Sentral ng Madrid. Nag-aral din siya sa pamantasan ng Berlin, Leipzig, at Heidelberg. Ang kanyang bahay ay nagwakas noong Disyembre 30, 1896, nang ipabaril siya ng mga Kastila na nagparatang sa kanya ng sedisyon at paghihimagsik laban sa pamahalaang Kastila. Ginamit niya ang sagisag na Laong-laan at Dimasalang sa kaniyang mga panulat.

ANG KANYANG MGA AKDA:

1. "*Noli Me Tangere*"- Ito ang una at walang kamatayang nobelang nagpasigla nang Malaki sa Kilusang Propaganda at siyang nagbigay-daan sa himagsikan laban sa Espanya.

Sa aklat na ito ay walang pakundangan niyang inilantad ang kasamaang naghahari sa pamamahala ng mga Kastila sa Pilipinas. Mahigpit na ipinagbawal ng mga Kastila ang pagbasa ng mga ito, nguni't maraming salin ang lihim na nakapasok sa kapuluan, bagama't ito'y nangangahulugang kamatayan sa nag-iingat. Ang "Noli" ay nagbigay sa panitikang Pilipino ng mga di-malilimot na tauhang larawang-buhay na mananatili sa isip ng mga bumabasa, gaya nina Maria Clara, Juan Crisostomo Ibarra, Elias, Sisa, Pilosopong Tasio, Donya Victorina, Kapitana Maria, Basilio, at Crispin. Makapangyarihan ang panitik ni Rizal sa paglalarawang-tauhan.

2. "*El Filibusterismo*" - Ang Nobelang ito'y karugtong ng Noli. Kung ang Noli ay tumalakay samga sakit ng lipunan, ang Fili ay lantad sa mga kabulukan ng pamahalaan, kasama rito ang katulong ngunit higit na naging makapangyarihan, ang simbahan. Kaya't madalas uriin ng Nolin

Sa Fili ay naging Simoun si Ibarra. Ang dating malamig, mapagtimpi, at makabatas, at makapamahalaang si Ibarra ay naglagablab na kagubatan ng ngitngit, poot, at paghihiganti sa bulok at tiwaling pamahalaan.

3. "*Mi Ultimo Adios*" - (Ang Huli Kong Paalam) - Ito ay kanyang sinulat noong siya ay nakatulong sa "Fort Santiago." Ipinalalagay ng marami na ang tulang ito ay maihahanay sa lalong pinakadakilang tula sa daigdig.

4. "*Sobre La Indolencia de Los Filipinos*" - (Hinggil sa Katamaran ng mga Pilipino). Ito'y isang sanaysay na tumalakay at sumusuri ng mga dahilan ng palasak na saging ang mga Pilipino ay tamad.

5. "*Filipinas Debtro De Cien Anos*" (Ang Pilipinas sa Loob ng Sandaang Taon).

Ito ay isang sanaysay na nagpapahiwatig na darating ang panahon na ang interes ng Europa sa Pilipinas ay mababawasan, samantalang ang impluwensiya ng Estados Unidos ay mararamdaman. Hula ni Rizal: Kung may sasakop uli sa Pilipinas, walang iba kundi ang Estados Unidos.

6. "*A Juventud Filipino*" (Sa kabataang Pilipino) - Ito ay isang tulang inihandog niya sa mga kabataang Pilipinong nag-aaral sa Pamantasan ng Santo Tomas.

7. "*El Consejo De Los Dioses*" (Ang kapulungan ng mga Bathala) - Ito ay isang dulang patalinghayag ng paghanga kay Cervantes.

8. "*Junto Pasig*" (Sa Tabi ng Pasig) - Isinulat niya ito nang siya ay may 14 na taong gulang lamang.

9. "*Me Piden Versos*" (Hinilingan Nila Akon ng mga Tula) - 1882 at "A Las Flores de Heidelberg" (Sa mga Bulaklak ng Heidelberg 1882) Ang dalawang tulang ito ay nagpapahayag ng mga di-pangkaraniwang kalaliman ng damdamin.

10. "*Notas A La Obra Sucesos De Las Filipinas Por El Dr. AntonideMorga*" (Mga Tala sa Akdang mga Pangyayari sa Pilipinas ni Dr. Antonio de Morga) 1889.

11. "*P. Jacinto: Memorias de Un Estudiante de Manila*" (P. Jacinto: Memorias de Estudiante de Manila: Mga Gunita ng Isang Estudyante sa Maynila) 1882.

12. "*Diario de Viaje de Norte America*" (Talaarawan ng Paglalakbay sa Hilagang Amerika)

Marcelo H. del Pilar

Si Marcelo H. del Pilar ay kilalang-kilala sa kaniyang mga sagisag sa panulat na Plaridel, Pupdoh, Piping Dilat, at Dolores Manapat. Siya'y isinilang sa Cupang, Santo Nicolas, Bulacan noong ika-30 ng Agosto, 1850.

Ang kanyang mga magulang ay sina Julian H.del Pilar, kilalang manunulat sa Wikang Tagalog, at Ginang Biasa Gatmaitan. Kapatid niya ang paring si P. Toribo H.del Pilar na ipinatapon sa Marianas noong 1872. Marami silang magkakatatid at dahil doon, ang ginawa ni Plaridel ay hindi tumanggap ng mana at ang nauukol sa kanya ay ibinigay sa mga kapatid.

Si Plaridel ay nagsimula ng pag-aaral sa kolehiyo ni G. Flores at pagkatapos ay lumipat sa Kolehiyo ng San Jose. Di nagtagal ay lumipat siyang muli sa Unibersidad ng Santo Tomas. Ang kanyang pag-aaral ng huling kurso ng derecho ay napatigil nang walong taon dahil sa pagkakagalit nila ng kura sa pag-aanak sa binyag sa simbahan ng San Miguel, Manila noong 1869. Noong 1880 ay nakuha rin niyang matapos ang karunungan sa pagiging manananggol.

Itinatag ni Plaridel ang pahayagang “Diariong Tagalog” noong 1882, na pinaglathalaan niya ng mga puna at pansin sa hindi mabuting pamamalakad ng pamahalaang Kastila at dahil sa iba’t ibang kasalanang ibinuhat sa kanya na bunga ng paghihiganti ng mga prayle at upang maiwasan ang gagawing pagpapatapion sa kanya ay napilitang maglakbay sa Espanya noong 1888.

Naging katulong niya si P. Serrano Laktaw sa paglalathala ng naiibang pasyon at katesismo na kababasaan ng masasakit na biro sa mga prayl. Ginawa rin nila ang “Dasalan at Tocsohan” at ang “Kaiigat Kayo” galing sa salitang igat na isang uri ng isdang ahas na nahuhuli sa pullitika.

Nang dumating siya sa Espanya, hinalinhan niya si Graciano Lopez Jaena bilang patnugot ng La Solidaridad na naging tagapamansag ng mga banal na mithiin na ikapagkakaroon ng mga kaluwagan sa pamahalaan ng mga Pilipino. Ngunit hindi tumagal nang mahabang panahon at napatigil siya dahil sa pagkakaroon niya ng karamdaman. Malubha niya siya at hindi halos makalakad ay nagtangka pa ring makarating ng Hongkong upang doon man lamang ay mapakilos na niya ang kanyang kababayan. Ngunit nabigo siya sa tangka niyang ito. Sa sakit na pagkatuyo ay namatay siya sa Espanya, nguni’t bago binawian ng buhay ay ipinagbilin sa mga kasama na paratingin sa kanyang asawa’t mga anak ang sumusunod na tagubilin “sabihin ninyo sa aking pamilya na sila ay hindi ko napagaalaman. Ibalita ninyo ang kapalaran n gating mga kababayan. Ipagpatuloy ninyo ang pagtuklas ng ginawa at kagalingan ng ating bayan.

Iyan angdahilan kaya si Plaridel ay may sariling pitak sa kasaysayan ng ating bayan. Hindi na mabilang ang mga lansangang nagtataglay ng kanyang pangalan. Ang dating bayan ng Kingwa ay ginawang Plaredil, ang mataas na paaralan sa Malolos ay Marcelo H. del Pilar High School, nguni’t higit sa lahat, mananatiling buhay habang panahon ang kanyang kagitingan at pagkamakabayan .

ANG MGA AKDA NI MARCELO H. DEL PILAR

1. *“Pag-ibig sa Tinubuang Lupa”*-salin sa tulang Kastilang “Amor Patrio” ni Rizal na napalathala noong Agosto 20, 1882 sa “Diariong Tagalog.”

2. *“Kaiigat Kayo”*- ito’y isang pabiro at patuyang tuligsa at tugon sa tuligsa ni P. Jose Rodriguez sa “Noli” ni Rizal; inilathala sa Barcelona noong 1888. Gumamit siya ng sagisag na “Dolores Manapat” sa akda niyang ito.

3. *“Dasalan at Tocsohan”*- akdang hawig sa katesismo subalit pagtuya laban sa mga prayle na inilantad sa Barcelona, 1888. Dahil dito’y tinawag siyang “Pilibustero.” Kahanga-hanga ang himig na panunuya at ang kahusayan ng pananagalog.

Haimbawa ng isang bahagi,

“Amain Namin”

“Amain namin sumaconvento ka, sumpain ang ngalan mo malayo sa amin ang kasakiman mo, quitlin ang liig mo dito sa lupa para nang sa langit. Saulan mo cami ngayon ng aming kaning iyong inarao-arao at patawarin mo kami sa iyong pag-ungal para ng taua mo kung kami’y nacucualtahan, at huwag mo kaming ipahintulot sa iyong manunukso at iadya mo kami sa masama mong dila. Amen.

4. *“Ang Cadaquilaanng Dios”* – ito’y isang hawig sa katesismo subalit pagtuya laban sa mga prayle na inilathala sa Barcelona.

PANITIKANG PILIPINO KASAYASAYAN AT PAG-UNLAD (PANGKOLEHIYO)

Itoy isang sanaysay ng pagtuligsa laban sa prayle ngunit.

nagtataglay ng mga pilosopiya tungkol sa kapangyarihan at katalinuhan ng Poong Lumikha, pagpahalaga, at pag-ibig sa kalikasan.

5. *“Sagot ng Espanya sa Hibik ng Pilipinas”*-isang tulang nagasasaad ng paghingi ng pagbabago ngunit ang Espanya ay nakakatanda at napakahina na upang magkaloob ng anumang tulong sa Pilipinas. Ang tulang ito’y katugunan sa tula ni Herminigildo Flores na “Hibik sa Pilipinas, sa Inang Espanya.”

6. *“Dupluhan...Dalit...Mga Bugtong”* -ito’y katipunan ng maiigsing tula at pang-aapi ng mga prayle sa Pilipinas.

7. *“La Soberana en Filipinas”*-isang sanaysay na tungkol sa mga katiwalian at di makatarungang ginawa ng mga prayle sa mga Pilipino.

8. *“Poor Telefono”*

9. *“Pasiong Dapat Ipag”*-Alab ng Puso ng Taong Babasa.”

**Si Graciano Lopez Jaena
(1856-1896)**

Isinilang noong Disyembre 18, 1856, at binawian ng bahay noong Enero 20, 1896, ang isa sa pinakadakilang bayani at henyo ng Pilipinas, si Graciano Lopez Jaena. Siya ay ipinagmamalaking anak ng Jaro, Ilo Ilo, na ang katalinuhang taglay ay hinangan ng mga Kastila at Europeo. Isa siyang kilalang manunulat at manalumpati sa Pilipinas. Siya ay nakagawa ng may 100 pananalumpati na magpahanggag ngayon ay binabasa ng mga makabagong Pilipino na tinipon at inilimbag sa imprenta ni Remigio Garcia, dating may ari ng tindahan ng aklat, "Manila Filatica."

Si Graciano Lopez Jaena ay umalis sa Pilipinas noong 1887 sa tulong ng kanyang mayamang tiyuhing si Don Claudio Lopez upang makatakas sa pagpaparusa sa kanya ng kanyang mga kaaway, at humantong sa Valencia, ang pinakasentro ng kilusang Republika ng mga Kastila tulad nina Pi y Margall, Morayta, Moret, Castelar,

Salmeron, at iba pa. Simula sa Valencia ay lumipat siya sa Barcelona at itinatag niya ang kauna-unahang magasin, ang "La Solidaridad," na hindi naglaon ay naging opisyal na bibig ng "Asociacion Hispano Filipina" na binubuo ng mga kastila at Pilipino na siyang lumalakad sa pagbabago ng mga reporma sa Pilipinas. Dahil dito, si Graciano Lopez Jaena ay nagtagumpay na ipamukha sa mga Kastila at sa mga tao sa mundo at ipakilala ang nagagawa ng isang mamahayag sa kanyang bayan sa pagpapasok ng pagbabago sa mga batas, reporma, tungo sa mabuting kabuhayan, pag-unlad ng kabihasnan at sariling kapakanan.

Si Lopez Jaena bagama't hindi naging propesor ay isa ring guro sa pamamagitan ng kanyang mga kaibigan at kamag-anakan sa Pilipinas.

Tulad nina Antonio Maria Regidor, Tomas G. del Rosario, at Felipe Calderon, siya ay tumindig sa paghiwalay ng simbahan sa pamahalaan, para sa walang bayad na pag-aaral, para sa mabuting pama-malakad ng edukasyon na pinamumuan ng pamahalaang may kalayaan sa pananampalataya, at para sa pagtatatag ng isang nagsasarili at malayang pamantasan.

Dahil sa pagkakahidwaan nina Dr. Jose Rizal at Marcelo H. del Pilar ukol sa kung sino ang namumuno sa asociacion Hispano Pilipina sa Madrid, si Graciano Lopez Jaena ay pumanig kay Rizal. Naisipan ni Lopez Jaena ang magbalik na rin sa Pilipinas upang maghingi ng abuloy para sa pagpapatuloy ng bago niyang pamahalaan na may pangalang "El Latigo Nacional" kay Marcelo H. del Pilar na noon ay abogado na at maraming dalang kuwarta sa simula ng pagtigil sa Espanya.

Si Graciano Lopez Jaena ay nagkasakit ng tuberculosis at namatay sa ospital na walang bayad sa Barcelona noong ika-20 ng Enero, 1896, labing isang buwan bago binaril ang malapit niyang kaibigan na si Dr. Jose Rizal, sa Luneta noong ika-30 ng Disyembre, 1896.

ANG MGA AKDA NI GRACIANO LOPEZ JAENA

1. *Ang Fray Botod* – isa sa mga akdang isinulat niya sa Jaro, Iloilo, noong 1876, anim na taon pagkatapos ng himagsikan sa Kabite, na tinuligsa ang mga prayle na masiba, ambisyoso, at imoral ang pagkatao. Ang “satire” o mapagpatawang Bisaya ay “malaki ang tiyan” o mapagpatawang kuwentong tuligsa sa kasamaang laganap noon sa simbahan. Narito ang pagsusuring salin sa Tagalog ng Fray Botod na sinulat ni Magdalena P. Limdico.

Fray Botod

ni Graciano Lopez Jaena

Dis. 17, 1856 – Enero 20, 1896

Speeches, Articles & Letters nina:
Encarnacion Alzona Teodoro Agoncillo

Sino si Botod?

May dalawang tao ang nag-uusap at kanilang ang kanilang pinag-uusapan ay tungkol kay Pari Botod. Nasa plaza sila at nakita nila ito na may kasamang babae. Sinasampal ang babae at napaluhod ito at nagmamakaawa na wari ay humihingi ng kapatawaran. Kasumpa-sumpang paridiyata’t magagawa niya ito- Sanay kami sa gayong eksena. Sabin g kausap. Siya ang kura paroko sa aming bayan. Ang mga prayle pala ang may-ari ng mga paroko ditto? – Di kapani-paniwala. Talagang naririto sila at nagmamalabis hindi lamang sa ispiritwal na bagay kundi sa (politiko) pamahalaan at kalaswaan. Dapat ay lasunin ang ganyang uri ng tao. Darating ang araw t pagbabayaran din nila ang kanilang pagkakautang. Daig pa pala sa Tsina.

Paglalarawan:

Ang Pari Botod ay di niya pangalan o apelyido. Ang kahulugan ng *Botod ay malaking tiyan* at ito ang tinataguri sa kanya ng tao. Ang ngalang binyagan niya ay Ana dahil sa pinanganak siya sa kapistahan ni Santa Ana – ina ang Mahal na Birhen. Nais pa niyang tawaging Fray Botod kaysa Pari Ana. Siya ay taga-Aragon at ang mga magulang niya ay di niya nakilala. Siya ay natagpuan ng isang mangingisda sa ilog ng Ebro malapit sa simbahan ng “Our Lady of Pillar” – nang sumapit sa ika-14 ay tumakas at nagpunta sa Villadolid sa kumbinto ng Agustino. Siya 21 nang maatasang magtungo sa Pilipinas. At isa pa rin sa mga ugali niya ay pagiging magaslaw. Siya ay nag-anyong mahiyain ngunit pagkaraan ng limang taong pagkain ng saging, papaya, at pagkatapos na maging paroko sa bayan nila ay naging mapagmalaki na at napakayaman. Malaking tao na siya ngayon, di kapani-paniwala. Pandak, bilugang mukha na parang buwan, bilugang pisngi. Makapal ang labi, maliliit na mga mata, mapulang ilong na malaki ang butas kay-daling makaamoy. Mamula-mulang buhok, bilugan ang ulo tulad ng bao ng niyog. Kunot ang noo at matalas tumingin. Napakalaking tiyang nakausli. Maikli ang leeg – iyan si Padre Botod. Ang buong katauhan ay kuha kay Don Quijote at katawa-tawang si Lanchito Lanza.

Pag-uugali:

Mas matakaw kay Heliogabalus, usurer, masahol sa Hudyong nagpapahiram ng pera, mahilig sa babae tulad ng sultan. Sa katapusan hilig din niya ang magagarang regalo.

Sa pagbubuod – kung ilarawan siya ni Zola, siya ay humigit kumulang sa mga sumusunod:

Si Padre Botod ay patabaing baboy na kumakain, umiinom, natutulog, at walang iniisip kundi ang malamang (appetite) sarap.

Ayan, lumabas na naman na may kasunod na batang babaing umiiyak. sumusunod siya ayon sa pinag-uutos ng prayle.

Maraming kabataang babaeng maganda at may magagarang pananamit ang nakakasama niya. Sila'y lalabas at kakain sa labas ng bayan. Sila ang mga *canding-canding she-kids*, *Bataan* o bata iyan.

Sila ay tinatawag na bataan galing sa mahihirap na pamilya, at pinangakuang papag-aralin, tuturuan ng Doctrina Cristiana at Catesis – magbasa, at mga bagay makapagpahintulot sa mga magulang. Maaaring ito'y sapilitan o lubos na pagbibigay.

Wala bang gurong babae rito?

Mayroon, ngunit kaisa ni Padre Botod.

Itinulad ang mga babae sa Mananayaw na Taga-Indiya.

Isa sa kanilang Diyosa ay nakipagtalik sa isang mortal na naakit sa mga awitin niya. Nanganak ng isang babae na di maaaring mabuhay sa langit dahil sa ama kaya ibinigay sa mga Brahman na siyang nagpaaral sa kanya sa loob ng pagoda at nagsasayaw sa harap ng mga Diyosa.

Sa kanyang pag-ibig ay nagkaroon siya ng 7 anak na babae na mananayaw sa Templo at 3 lalaki na naging musikero.

Ang mga mananayaw ay di nagpapakasal, naglilingkod lamang sa mga Diyos. Itinutulad ang mga mananayaw sa mga Canding-Canding. May nagkakagulo at nang tingnan nila ay 5 batang lalaki ang ibig bumugbog kay Fr. Butod. Mabuti ngunit kaawa-awa sila pagkat mapupunta lang sila sa bilangguan.

Magbabayad kayo balang araw.

Bumaba ka, duwag, baboy, malaswa. Bumaba ka at magbuntalan tayo. Tumakbo siya sa kumbento at noong hapon ay natakot siya at nagkaroon ng pananakit ng tiyan. Di siya nakatulog ng magdamag. Madaling araw pa ay nagpunta na siya sa Kapitolyo at nagsumbong tungkol sa pag-aaklas ngunit di-binanggit ang katotohanan ng mga pangyayari.

Pagkaraan ng 2 araw inaresto ng mga guwardiya civil ang mga mag-aaral sa pangigipuspos ng mga magulang.

Sinermunan pa ang mga magulang tungkol sa pagpapadala ng anak sa Maynila.

Paano niya inaaliw ang sarili?

Halos araw-araw ay nagsusugal siya maliban kung araw ng Linggo pagkat nakikipagsabong siya.

PANAHOON NG PAGBABAGONG ISIP

Kung siya'y naglalaro at may mangungumpisal na mamatay na ay itinataboy niya ang kumakaon at sinasabing magdasal na lamang ng “Sumasampalataya” at doon na niya ibinibigay ang kanyang bendisyon.

Nang mamatay ang taong yaon:

Humiling 3 pari

Tama na ang isa na lang at ang bayad ay P150 segunda klase. Hinanap ng tao si Pari Marcelino at sa kanya raw ay P50 –tatlong pari pa. Wala pong pera ang namatayan.

Magdelihensiya kayo kundi ay di malilibing iyan.

Naglasing si Padre Marcelino nang malaman ito at nang ipalit sa kanya ito ay pinasara ang kumbento.

Baba ka riyan Botod kung talagang matapang ka, nakahihiyang pari, ulol, baba ka at pipilipitin ko ang leeg mo. Wala kang kahihyan!

Nanahimik si P. Botod at pagkatapos ng 3 araw ay ipinatawag niya sa Obispo si P. Marcelino at pinakulong sa seminaryo.

Paano nagpipista ng Patron sa bayan?

Ipasasabi niya sa sakristan, na sabihan ang mga mayayamang ginang na magbigay ng iba't-ibang pagkain para sa bisita niya. Ang kanyang paroko ay gagasta sa marangya niyang pista.

Paano siya napapakalakal?

Isa siyang usurero.

Pag may humiram ng 300 ay di lamang niya pababayaran ng 600 kundi bibilhin niya ang palay ng murang-mura at ipagbili ng mahal kapag tag-araw na.

Gigipitin niya ang mga magsasaka.

Sasabihin pa ngang lahat para sa mahal na birhen.

Paano siya nagiging pulitiko?

Masahol pa siya kay Canovas o Lagasta.

Pag may pupunta para mag-ayos ng daan –niya na gawin muna ang kusina ng simbahan niya.

Paano siya nagsisinungaling?

Mayaman kami sa Espanya –at lumalayo kami sa pinto.

Pumupunta kami rito para maging sibilisado ang mga Indio.

Ayaw niyang ipaturo ang Kastila. Baka labanan daw siya ng mga Indiyos.

Paano siya kumain?

Sa umaga, malaking tasang tsokolate -4 na hiwang bibingkang kanin

Sa tanghali alak -15 duke

Siesta –lagi siyang may siesta sa tanghali.

Kwarto –Paglalarawan:

Resurreccion ni Hidalgo

Asawa ni Putifar (half nude)

Kama –yari sa kamagong –Greco Romano – Tsina

Kama –may sodang jusi

Larawan –nakakaaliw

May malalaki at malalambot na unan sa tabi. Sa tabi, may mesang marble na may sinturon at pangkamot na maaabot ang kamay.

Ang sinturon ay ay pamalo sa mga kabataang babae na matigas ang uloo lumalaban. Ang pangkamot.

Gawain ng mga Batang Babae:

Kikay – mamamaypay

Paula - nangingiliti sa paa

Loleng - nanghihilot sa ulo

Titay - nag-aalis ng kuto

Manay - nangingiliti sa tainga sa tulong ng pakpak ng manok (feather)

Arang - nanghihila ng daliri

Ansay - nag-aaalis ng putting buhok

Biray - pinakamaganda –nanghihimas ng tiyan

Calay - bumubulong ng mga istorya sa tainga upang makatulog

para mag - isip ng sarap sa buhay. May iba pa-ayokong sasabihin kapag naghihilik na – isa-isang umaalis.

May misteriosang pintuan na spring.

2 –dalagang magaganda ang papasok, uupo sa silya sa tabi ng pari at maghihintay sa nais mangyari ng pari.

Imahinasyon na ninyo ang bahalang humabi sa mga dapat mangyari.

Paanu siya nagpaparusa?

Pag may Indio na di nagtrabaho dahil sa may sakit ang asawa.

Palo - $50 \times 3 = 150$

lagyan ng suka at paminta para madali

Pagkaraan ng maraming araw may kausap si Fr. Botod naloka –nagmumura sa prayle.

1. Ang iba pang isinulat ay ang *La Hija del Praile*, at ang “Everything is Hambug” o (ang lahat ay kahambuagan). Dito ay ipinaliliwanag ni Lopez Jaena ang mga kapahamakan at kabiguan kung mapakasal sa isang Kastila.
2. “*Sa Mga Pilipino*” -1891” –Isang talumpati na ang layunin ay mapabuti ang kalagayan ng mga Pilipino. Malaya, maunlad, at may karapatan.
3. “*Talumpating pagunita kay Kolumbus*” –Noong ika 391 Anibersaryo sa pagkakatatuklas ng Amerika na binigkas niya sa teatro ng Madrid.
4. “*En Honor del Presidente Morayta dela Asosacion Hispano Pilipino*” -1884 – pinuri ni Lopez Jaena si Hen Morayta sa pagpapantay pantay niya sa mga tao.
5. “*En Honor de los Artistas Luna y Resurrecion Hidalgo*” -1884 –Matapat na papuri sa kanilang mga iginuhit na naglalarawan ng mga kalagayan ng mga Pilipino sa kamay ng mga Kastila.
6. “*Amor A Espana o Alas Jovenas de Malolos*” – (Pag-ibig ng Espanya sa mga kababaihan ng Malolos. Pag-aaral sa Kastila sa mga babae na ang guro ay gobernador ng lalawigan ang magbibigay.)
7. “*El Bandolerismo En Pilipinas*” –Ipinagtanggol ni Graciano Lopez Jaena na walang tulisan sa Pilipinas at dapat magkaroon ng batas tungkol sa mga nakawan at kailangang baguhin upang hindi mahirapan anPilipinas.
8. “*Honor En Pilipinas*” – Karangalan sa Pilipinas – ang pagwawagi sa exposisyon nina Luna, Resurrecion, at Pardo de Tavera na ang katalinuhan ay nagbigay ng karangalan sa Pilipinas.
9. “*Pag-aalis ng buwis sa Pilipinas.*”
10. “*Isang paglinang sa “Institucion ng Pilipinas.”*”
11. “Mga Kahirapan ng Pilipinas” –Tinukoy rito ni Lopez Jaena ang maling pamamalakad at edukasyon sa pilipinas -1887.

IBA PANG MGA PROPAGANDISTA

ANTONIO LUNA

Si Antonio Luna ay isang paramasyotikong dinakip at pinatapon ng mga Kastila sa Espanya. Sumanib siya sa Kilusang Propaganda at na-ambag ng kaniyang mga akda ay halos natutungkol sa kaugaliang Pilipino. At ang iba’y tumutuligsa sa pamamalakad ng mga Kastila. Ang ginamit niyang sagisag sa panulat ay Taga-ilog. Namatay siya sa gulang na 33 noong ika-7 ng Hunyo, 1899. Pinatay siya diumano ng mga tauhan ni Aguinaldo, sanhi ng mabilis niyang kabantugan na naging kaagaw niya sa pagtingin ng bayan.

Ang ilan sa kaniyang mga inakda ay ang mga sumusunod:

Noche Buena –naglalarawan ng tunay na buhay Filipino.

Se Divierten –(Naglilibang Sila) –isang pagpuna sa sayaw ng mga Kastila na halos di-maraanang sinulid ang pagitan ng mga nagsisipagsayaw.

La Tertulia Filipina –(Sa Piging ng mga Pilipino) –naglalahad ng isang kaugaliang Filipino na ipinalalagay niyang lalong mabuti kaysa kaugaliang Kastila.

Por Madrid –tumutuligsa sa mga Kastilang nagsasabing ang Pilipinas ay lalawigan ng Espanya ngunit ipinalalagay ng banyaga kapag siningilan ng selyo.

La Casa de Huespedes –(Ang Pangaserahan) paglalarawan ng isang pangaserahan na ang kasera’y naghahanap ng mangangasera hindi upang kumita, kundi upang maihanap ng mapapangasawa ang kaniyang anak.

Impresiones –ito’y isang paglalarawan sa ibayong kahirapang dinaranas ng isang mag-aaral na naulila sa amang kawal.

Ang sumusunod ay isang halaw sa akdang ito ni Taga-ilog.

Taglay ng isang sulat para sa mga kamag-anak ng isang iniibig kong kaibigan, bukod sa maraming balak at pangarap, ay sumakay ako sa isang trambiyang patungo sa Madrid. Noon ay maningning ang sikat ng araw.

Isang dukhang angkan ang aking dadalawin. Isa siyang balo na may pito o walong anak na ang marangal at matapang na asawang kawal ay namatay sa Jolo sa harap ng kuta ng mga moro noong mga sandal pa naming matatamo na niya ang tagumpay, at walang iniwan sa kanyang mga anak kundi katapangang ballot ng limot, luhang dumaloy, at pangungulilang puspos ng paghihikahos. Dahil sa pagluluksa ang balo’y nanirahan sa isang sulok na malayo sa marangyang Madrid: dahil sa lungkot at sa kagipitan ay napilitan siyang magtira sa isang silid ng ikaapat na palapag at tila бага paaglahing sinasabi ng kasaliwaan na ang sulok na iyon ay laang maging daigan ng mga sakit.

Hindi ako tumigil sa tapat ng pinto gaya ng mga nakaraang pinakikinggan ko ang tugtugin sa piyano ni Lucy, isa sa mga anak. Noon ay ibang tugtugin ang pumipintig sa aking kaluluwa buhat sa loob, isang tinig ng batang lalaki ang nagsasabing paulit-ulit.

-Tinapay, mama, bigyan mo ako ng tinapay. (-Pan ... mama...dame...pan...)

Nang makapasok ako ay pahangos na itinago ng ina ang mga basahan at balutang nakapatong sa kasangkapan at sinabi sa akin.

-Tuloy kayo: ang bahay na ito’y tila isang kuwartel...ang lahat ay nakakalat...sa dami ng bata...salamat at kayo’y...

Ang mga anak na kinulong ng ina sa kalapit silid ay nangagasisigawan at tinataadyakan ang pinto bilang pagtutol sa gayong pagkakulong.

Nag-uusap kami ng balo na inaabala ng padyak ng mga bata sa pinto na malapit ng mabuksan at sinasagot ng ina ng ganitong banta.

-Nandiyan na ako, Manalo, Ricardo, Antonio...makikita ninyo’t tatamaan kayo...

At binalingan akong nakangiti na marahil ay naawa sa kaing pagbabata:

-Kung saan may mga bata ay isang impiyerno...Huwag kayong magaasawa...huwag kayong magaasaw kailanman.

Ang batang may sakit ay parang pulubing gumagapang sa losa, lumapit sa kanyang ina, tumahan sa silya, itinulak ito, pinatatag ang mga paa, gumabay at...sa di-kawasa’y nakatayo.

-Tinapay, mama...

-Kahabag-habag ang aking anak! Naibulalas ng ina na napaluha, niyapos ang anak, at pinaliguan ng halik. Sino ba ang umibig sa iyo?

Inaako ng ina ang anak, dinuyan sa mga bisig, at wari bagang ibig bigyan ng lakas ang payat na katawan niyon na halos takas an nan g buhay.

-Nakikita mo ba siya? ...Siya'y iyong kaibigan, lapitan mo't iyong hagkan...Hindi mo na ba siya nakikilala?

Hinagkan ko ang maliit at a walang malay na mukhang iyon na marusing, nanlalagkit, at kasing amoy ng lahat ng nahihipo ng isang bata, gayundin ang buhok na walang tiyak na kulay dahil sa alikabok at iyon ay kawangis ng isang pugad ng ibon.

-Dinalhan kita ng karamelo, ang sabi ko sa bata.

Pagkasabi ko nito, nag-ibayo ang padyak sa kalapit na silid,sabay ng sigawang humihiling na sila'y palayain, gaya ng paghiling ng katipunan ng mga nanghihimagsik.

Ang ina ng lahat ng ina ay naawa, binuksan ang pinto at nagsilabas na animo'y mga bulugan ang apat na batang lalaki na ang mga gulang ay mula sa apat hanggang siyam na taon, halus marurusing na lahat, punit ang mga baro, nag sisitawa ang iba't humihyaw naman ang iba at sila'y nangalulundagan. Nag silapit sa akin at iniangat ang mga pisngi, ayaw magsilayo sa akin, nagsitabihan sa akin, hinila ang aking mga bisig at nag siupo sa aking tuhod.

Sa amoy ng karamelo, ang mga diyaskeng iyon ay nagpapaluan, gaya ng pukyutan sa kalabaw. Ako'y tinatapakan, na kalmot, at ang pulutong na iyun ay nagtutulakang animo gumugulong na along bumabala sa aking matatag na upo.

- As vaisallevar una paliza... Fuera de aqui! – (Baka kayo'y mangapalo ko pa. Lumayas kayo rito!)

Kaawa-awang ina... walang nangyari.

Nagsisingkilan ang mga bata upang makalapit sa akin at hindi nila alagatang may nagbabata dahil nga sa yapak.

-Hoy, bastos! – anang isa sa kanila na hawak ng dalawang kamay ang paa ng sinigawan na nakatayong gaya ng manok na natutulog. – Tinutuntungan ako, Mama, tinutuntungan ako!

Lumayo ang nakatuntung ngunit hindi katulinan kaya't inabutan ito ng hampas ng ina na kumakalabog sa likod.

Ang pinalo'y umiyak ng walang luha at binantaan ang natuntungan:

- Marcia! Marcia!
- Manalo! – Namumula ang ina sa pag sigaw. –Huwag mong panindigin ang aking balahibo't alam mo na!

Natulig ako salahat ng iyon: Ang kaingayang umuukilkil sa aking pandinig ay nakapipinsala; hindi lumayo sa tabi ko ang mga bata, at narumihan ng kanilang mga sapatos at marurusing na kamay ang aking damit. Nagsilayo ang mga bata nang pagbibigyan ko ng karamelo.

Ngunit hindi pala ako nakapaghanda. Nag-ali-aligid sa akin ang pangkat na iyon ng mga maghihimagsik, samantalang nauubos ang kanilang karamelo ay bigla akong nilusob sa lahat ng gawi gaya ng pag lusob sa isang look na nagtatanggol. Ang dalaya'y kumabayo sa aking tuhod na parang tunay na bakero, ang isa'y umakyat sa aking likod, ikinapit ang dalawang kamay sa aking likod, ikinapit ang dalawang kamay sa aking balikat, umigpaw ng buong husay hanggang

sa bumisaklat sa aking batok, ang dalawang huli'y abalang abala sa pagsisiyasat at pagduro ng alpiller sa aking lukbutang pinaglagyan ng karamelo.

Nawalan ng saysay ang mga hiyaw ng balo at sapagkat likas sa kaninuman ang pagtatanggol sa sarili, sinimulan ko ito ng buong ingat sa paraang hindi halata ay sinuntok ko ang isa, kinurot ang isa pa at sinundot ng dulo ng sapatos ang nasa malayo-layo. Dahil sa ang akala ng maliit na “ganid” na iyon na sila sila ang nagsasakitan ay nangangabayan.

Minamasdang walang bahala ang lahat ng iyon na maliit na maysakit na nakakalungkot sa mga bisig ng ina't humahanap ng init, gaya ng sisiw na nilulukuban ng pakpak ng inahin... dahan-dahang ipinikit ang mga mata't tuloy na nahimbing-himbing na kapatid ng kamatayan. Sino ang nakakaalam kung namatay iyon!”

MARIANO PONCE

Si Mariano Ponce ay naging tagapamahalang patnugot, mananalambuhay, at mananaliksik ng kilusang propaganda. Ang kaniyang mga ginagamit na sagisag sa panulat ay Tikbalang, Kalipulako, at Naning. Tungkol sa kahalagahan ng edukasyon ang karaniwang paksa ng kaniyang mga sanaysay. Inilahad din niya ang pang-aapi ng mga banyaga at ang mga karaingan ng bayan. Ang ilan sa kaniyang mga akda na naiambag niya sa Panitikang Filipino ay ang mga sumusunod:

Mga Alamat ng Bulakan – naglalaman ng mga alamat at kwentong bayan ng kaniyang bayang sinilangan.

Pagpugut kay Longino – isang dulang tagalog na itinanghal sa liwasan ng Malolos, Bulakan.

Sobre Filipinas

Ang mga Pilipino sa Indo-Tsina

PEDRO PATERNO

Si Pedro Paterno ay isang iskolar, dramaturgo, mananaliksik, at nobelista ng Kilusang Propaganda. Sumapi rin siya sa kapatiran ng mga Mason at sa asocion Hispano-pilipino upang itaguyod ang layunin ng mga Propagandista. Siya ang unang manunulat na Pilipinong nakalaya sa sensura sa panitikan noong mga huling araw ng pananakop ng mga kastila.

Ang mga sumusunod ay ilan lamang sa kaniyang mga sinulat.

Ninay- kauna-unahang nobelang panlipunan sa wikang kastila na sinulat ng isang Pilipino.

A Mi Madre (Sa Aking Ina) – nagsasaad ng kahalagahan ng isang ina, nagiging malungkot ang isang tahanan kung wala ito.

Sampaguitas Y Poesias Varias – katipunan ng kaniyang mga tula.

JOSE MA. PANGANIBAN

Ikinubli ni Jose Ma. Panganiban ang kanyang tunay na pangalan sa ilalim ng sagisag na Jomapa. Kilala rin siya sa pagkakaroon ng “Memoria Fotografica.” Siya ay halos kabilang sa mga kilusang makabayan.

Ang ilan sa kaniyang naisulat ay ang mga sumusunod:

- *Ang Lupang Tinubuan*
- *Sa Aking Buhay*
- *Su Plan de Estudio*
- *El Pensamiento*

ANG PANAHOON NG TAHAANG PAGHIHIMAGSIK

KALIGIRANG KASAYSAYAN

Hindi naipagkaloob sa mga Pilipino ang mga hinihinging pagbabago ng mga propagandista. Naging bingi ang pamahalaan, nagpatuloy ang pang-aapi at pagsasamantala, at naging mahigpit pa sa mga Pilipino ang pamahalaan at simbahan. Ang mga mabuting balakin sana ng Inang Espanya sa Pilipinas ay nasasalungat pa rin ng mga prayleng naghahari rito.

Nang dahil sa pangyayaring iyon, ilan sa mga mamamayang Pilipinong kabilang sa pangkat ng “La Liga Filipina” (isang samahang sibiko na pinaghihinalaang mapaghimagsik at naging dahilan ng pagkakatapon sa Dapitan ng nagtatag na si Jose Rizal) na tulad ni Andres Bonifacio, Emilio Jacinto, Apolinario Mabini, Jose Palma, Pio Valenzuela, at iba pa, ay nagsipagsabi na “wala nang natitirang lunas kundi ang paghimagsik.” Ang naging laman ng panitikan ay pawang pagtuligsa sa pamahalaan at simbahan at pagbibigay-payo sa mga Pilipino upang magkaisa at maghanda nang matamo ang inaasahan na kalayaan.

MGA TALUKTOK NG TAHAANG PAGHIHIMAGSIK

Ang kinikilalang taluktok o pinakalider ng tahaang paghihimagsik ay sina Andres Bonifacio, Emilio Jacinto, Apolinario Mabini. Tunghayan natin ang kani-kanilang naging dakilang ambag sa bayan.

ANDRES BONIFACIO

Kilalang-kilala si Andres Bonifacio bilang “Ama ng Demokrasyang Pilipino,” ngunit higit sa lahat, bilang “Ama ng Katipunan” sapagkat siya ang namuno sa pagtatag ng samahang “Kataas-taasan, Kagalang-galangang Katipunan ng mga Anak ng Bayan.”

Hamak ang pinanggalingang kalagayan sa buhay ni Andres Bonifacio, kaya’t sinasabing ang kaniyang mga natutunan ay pawang galing sa “paaralan ng karanasan”

Lubha siyang mapagbasa. Kabilang daw sa kaniyang mga nabasa na lalong nagpatingkad ng kaniyang diwang mapanghimagsik ay ang “Noli” at “Fili” ni Rizal. Umanib siya sa “La Liga Filipina” na itinatag ni Rizal noong 1892. Itinatag niya ang katipunan na siyang naging saligan ng diwang Malaya nang ipatapon si Rizal sa Dapitan, Mindanao.

Si Bonifacio ay lalong kilala sa pagiging dakilang mandirigma kaysa manunulat, ngunit mayroon din naman siyang naging akdang nagpaalab sa himagsikan at naging bahagi ng ating Panitikan.

Narito ang ilan sa kaniyang mga akda:

-*Katungkulang Gagawin ng Mga Anak ng Bayan*-nahahalintulad sa Sampung Utos ng Diyos ang pagkakahanay ng kartilyang ito.

-Huling Paalam –salin sa Tagalog ng “Mi Ultimo Adios” ni Rizal.

-*Pag-ibig sa Tinubuang Lupa* – isang tulang naging katulad din ng pamagat ng kay Marcelo H. del Pilar. Narito ang tula.

Aling pag-ibig pa ang hihigit kaya
sa pagkadalisay at pagkadakila
gaya ng pag-ibig sa tinubuang lupa?
aling pag-ibig pa? wala na nga wala.

Ulit-ulitin mang basahin ng isip
at isa-isahing talastasing pilit
ang salita’t buhay na limbag at titik
ng sangkatauhan ito’y namamasid

Banal na pag-ibig pag ikaw ang nukal
Sa tapat na puso ng sino’t alin man
Umawit, tumula, kumatha’t sumulat
Kalakhan din nia’y isinisiwalat.

Walang mahalagang hindi inihandog
na may pusong mahal sa Bayang nagkupkop
dugo, yaman, dunong, katiisa’t pagod
buhay may abuting magkalagot-lagot.

Bakit? alin ito na sakdal ng laki
na hinahandugan ng buong pagkasi
na sa lalung mahal nakapangayayari
at guinugulan ng buhay na iwi.

Ay! ito’y ang Inang baying tinubuan
Siya’y ina’t tangi na kinamulatan
ng kawiliwiling liwanag ng araw
na nagbigay init sa lunong katawan.

Sa kania’y utang ang unang pagtanggap
ng simuy ng hanging nagbibigay lunas
sa inis na puso na sisingap-singap
sa balong malalim ng siphayo’t hirap

Kalakip din nito’y pag-ibig sa Bayan
ang lahat ng lalung sa gunita’t mahal.

Naging pinakakanang-kamay ni Emilio Aguinaldo nang itatag ang Republika ng Malolos. Ang kaniyang naging ambag sa panitikan ay karaniwang nahihinggil sa pamahalaan, lipunan, pilosopiya, at pulitika. Narito ang ilan sa kaniyang mga naisulat:

- *El Verdadero Decalogo* –(Ang Tunay Na Sampung Utos) – Ito ang ipinalalagay na kaniyang pinaka “obra maestro” na ang pinakahangarin niya rito ay ang magpalaganap ng nasyonalismong Pilipino. Narito ang kabuuan ng “Tunay na Sampung Utos”

Ang Tunay na Sampung Utos

Una –Ibig mo ang Diyos at ang iyong karangalan nang higit sa lahat ng bagay: Ang Diyos ay batis ng lahat ng katotohanan, ng lahat ng katarungan, at ang lahat ng gawain; at ang karangalan mo’y siyang tanging kapangyarihang mag-uutos sa iyo na ikaw ay maging matapat, mabait, at masipag.

Ikalawa –Sambahin mo ang Diyos sa paraang minamabuti at minamarapat ng iyong budhi: sapagkat sa iyong budhi, na humahatol sa masama mong gawa at pumupuri sa mabuti ay nakakausap mo ang iyong Diyos.

Ikatlo –Linangin mo ang mga sadyang katangiang kaloob ng Diyos,sa paggawa at pag-aaral ayon sa iyong kakayahan, na di lumalayo sa landas ng kagalingan at katarungan upang matamo ang sariling kadalisayang ikatutupad mo sa tungkuling ipinataw sa iyong Diyos sa buhay na ito, at sa ganito’y ikaw ay parangalan, at sa dangal mong ito’y luluwalhati ang Diyos mo.

Ikaapat –Ibigin mo ang iyong baying sunod sa Diyos at sa iyong karangalan at mahigit sa iyong sarili: pagkat ang bayan mo’y siyang tanging Paraisong kaloob ng Diyos sa iyo sa buhay na ito, ang tanging lupang tinubuan ng iyong lahi, ang tanging pamana ng iyong mga ninuno, at ang tanging pag-asa ng iyong kinabukasan; dahil sa bayan mo, ikaw ay may buhay, pag-ibig, kapakanan, ligaya, karangalan,at Diyos.

Ikalima –Pgsumikapan mo ang kaligayahan ng iyong bayan una kaysa sarili mo, na gagawin mo siyang maging kaharian ng katwiran, ng katarungan, at ng paggawa, pagkat kung ang bayan mo’y maligaya, ikaw at sampo ng iyong pamilya ay magiging maligaya rin.

Ikaanim –Pagsumikapan mo ang kasarinlan ng iyong bayan: pagkat ikaw lamang ang maaaring magkaroon ng tunay na adhika sa kaniyang ikauunlad at ikakatayog, sapagkat ang kaniyang kasarinlan ay siyang magbibigay ng iyong kalayaan; ang kaniyang kaunlaran ay siyang panggagalingan ng iyong kagalingan; at ang kaniyang katayuan ay siyang pagkukunan ng sarili mong luwalhati at pagkawalang kamatayan.

Ikapito –Huwag mong kilalanin sa iyong bayan ang kapangyarihan ninumang hindi inihalal mo at ng iyong mga kababayan: sapagkat ang kapangyarihan ay galing sa Diyos, at dahil sa ang Diyos ay nagsasalita sa pamamagitan ng budhi ng bawat tao, ang sino mang hinirang at inihayag ng budhi ng kabuuan ng mga tao ay siyang tanging maaaring gumamit ng tunay na kapangyarihan.

Ikawalo –Pagsumikapan mong makapagtatag ng isang Republika at kailanma’y hindi ng isang kaharian para sa iyong bayan: sapagkat ang huli’y nagpapatayog sa isa o iilang pamilya lamang at may paghaharing Manahan, ang una’y nakapagpaparangal at nagpapaging marapat sa isang lahi sa pamamagitan ng katwiran, nakapagpapadakila sa pamamagitan ng kalayaan, at nakapagpapasagana at ningning sa pamamagitan ng paggawa.

Ikasiyam –Mahalin mo ang kapwa tao gaya ng pagmamahal sa sarili mo: sapagkat ikinatang ng Diyos sa kaniya at sa iyo rin ang tungkuling ikaw ay tulungan at huwag gawin sa iyo ang hindi niya nais na gawin mo sa kaniya; ngunit kung ang kapwa mo, na di nakatupad sa ganitong tungkulin, ay maghangad ng laban sa iyong buhay, kalayaan, sa gayo’y sa ilalim ng batas ng pagtatanggol sa sarili ay igugupo mo siya’t lilipulin.

Ikasampo –Itatangi mo ang iyong kababayan higit sa kapwa mo; ipalalagay mo siyang kaibigan, kapatid, o kasamang kaugnay mo sa iisang kapalaran, kasukob sa ligaya at lungkot at sa magkakatulad na hangarin at kapakanan.

-El Desarrollo Y Caida de la Republika Filipina (Ang Pagtaas at Pagbagsak ng Republikang Pilipino.

-Sa Bayang Pilipino

-Pahayag

EMILIO JACINTO (1875-1899)

Sagisag ng kabataang manghimagsik. Si Jacinto ay kanilang utak ng Katipunan, sapagkat tumayo siyang kanang-kamay ni Bonifacio, na hindi niya hiniwalayan liban na lamang sa huling yugtong paghihimagsik, nang mapasugo siya sa Laguna at si Bonifacio nama’y sa Cavite. Anak mahirap din, si Jacinto ay nagkaroon ng matiising magulang na nagsikap na mapapasok sa kolehiyo ang anak. Sa ganito, si Jacinto ay nakapag-aral at naging bihasa sa Kastila, na una niyang natutunan sa lansangang pinaglumagian niya ng bata pa. Lalong bihasa sa Kastila, nagpakahusay si Jacinto sa Tagalog, sapagkat ito ang wikang kailangan para makasapi sa Katipunan, hanggang makasulat ng mga maaalab na katha bilang pagsunod sa tanging layuning makaakit ng mga kaanib sa samahang mapanghimagsik. Matapat na makabayan, si Jacinto ay sumulat ng mga paksang makabayan at mapanghimagsik sa Tagalog at Kastila. Sa mga sinulat niya sa Tagalog, na nilagdaang Dimas Ilaw, ibinibilang ang tinanggap na Kartilya at Katipunan na pinagtibay gamitin sa halip ng Kartilya na inihanda ni Bonifacio, saka ang *Pahayag, Sa mga kababayan, Ang kasalanan ni Cain, Pagkakatatag ng Pamahalaan sa Hukuman ng Silangan, at Samahan ng Bayan sa pangangalakal*. Isa sa lalong malaking nagawa niya para sa kapakanan ng Katipunan, at sa makatuwid ssa rebolusyon, ay ang pagkakatatag at pagkakamahala niya ng kalayaan, ang tagapamansag ng katipunan na miminsang lumitaw noong Enero 18, 1896, na sa pagkalaganap ay nakaakit ng libu-libong kaanib ng samahan.

Si Emilio Jacinto ang naging matalinong katulong ni Andres Bonifacio sa pagtatatag ng Katipunan. Siya ang tinaguriang “Utak ng Katipunan.” Pinamatnugutan din niya ang “Kalayaan” –ang pamahayagan ng Katipunan. Iniurong ni Bonifacio ang kaniyang sinulat sa Kartilya bilang paggalang sa tungkulin ni Jacinto bilang kautusan ng mga kaanib sa samahan. Narito ang ilan sa kaniyang mga sinulat.

-Kartilya ng Katipunan

-Liwanag at Dilim –Katipunan ng kanyang mga sanaysay na ma’y iba’t ibang paksa, tulad ng kalayaan, panggawa paniniwala, pamahalaan, at pag-ibig sa bayan.

-A Mi Madre (Sa Aking Ina) –isang madamdaming oda.

-A La Patria –ang ipinalalagay na kaniyang obra-maestra.

Buhat sa Liwanag at Dilim

Pinapag-alab ng layuning makaakit ng kaanib sa Katipunan, ni Jacinto ay nagsikap na sumulat ng mga kathang naglalahad ng mga katangian at mga karapatan na angkin, at dapat maangkin, ng tao. Sinisipi rito ang lalong makakabuluhan, na kumakatawan sa istilong maliwanag, kung payak man ni Jacinto.

Ang Ningning at Liwanag

Ang ningning ay nakakasilaw at nakakasira sa paningin. Ang liwanag ay kinakailangan ng mata, upang mapagwari ang buong katunayan ng mga bagay-bagay.

Ang bubog kung tinamaan ng nag-aapoy na sikat ng araw ay nagniningning, ngunit sumusugat sa kamay ng nagaganyak na dumampot.

Ang ningning ay madaya.

Ating hanapin ang liwanag, tayo'y huwag mabighani sa ningning. Sa katunayan ng masamang kaugalian: nagdaraan ang isang carwaheng maningning na hinihila ng kabayong matulin. Tayo'y magpupugay at ang isaisaloob ay mahal na tao ang nakalulan. Datapua'y marahil naman ay isang magnanakaw, marahil sa isang malalim ng kaniyang ipinatatanghal na kamahalan at mga hiyas na tinataglay ay natatago ng isang sukaban.

Nagdaraan ang isang maralita na nagkakanghirp na pinapasan. Tayo'y napapangiti, at isasalooob: saan kaya ninakaw? Datapat maliwanag nating nakikita sa pawis ng kaniyang noo at sa hapo ng kaniyang katawan na siya'y nabubuhay sa sipag, kapagalang tunay.

Ay! sa ating nangungugali ay lubhang nangapit ang pagsamba sa ningning at pagtakwil sa liwanag. Ito na nga ang magbayan ay namumuhay sa hinagpis at dalita.

Ito na nga ang dahilang isa pa na kung kaya ang tao at ang mga bayan ay namumuhay sa hinagpis at dalita.

Ito na nga ang dahilan na kung kaya ang mga loob na inaakay ng kapalaluan at ng kasakiman ay nagpupumilit na lumitaw na maningning lalong-lalo na nga ang mga hari at pinuno na pinagkatiwalaan ng sa ikagiginhawa ng kanilang mga kampon, at walang nasa kungdi ang mamalagi sa kapangyarihan sukdang ikainis at ikamatay ng Bayan na nagbigay sa kanila ng kapangyarihang ito.

Tayo'y mapagsampalataya sa ningning, huwag nating pagtakahang ang ibig mabuhay sa dugo n gating mga ugat ay magbalat-kayong ningning.

Ay! kung ang ating dinudulugan at hinahayin ng puspos na galang ay ang maliwanag at magandang-asal at matapat na loob, ang kahit sino ay walang mapagpapaningning pagkat di natin pahahalagahan, at ang mga isip at akalang ano pa man, hindi hihiwalay sa maliwanag na banal na landas na katuiran.

Ang kaliluhan at ang katampalasan ay humahanap ng ningning upang huag mapagmalas ng mga matang tumatanghal ang kanilang kapangitan; ngunit ang kagalingan at ang pag-ibig na dalisay ay hubad, mahinhin, at maliwanag na mapapatanaw sa paningin.

Ang lumipas na pinanginoon ng Tagalog ay labis na nagpapatunay na katotohanan nito.
Mapalad ang araw ng liwanag!

Ay! ang Anak ng Bayan, ang kapatid, ay matuto kaya na kumuha ng halimbawa at lakas sa pinagdaanang mga hrap at binatang mga kaapihan.

IBA PANG MAGHIHIMAGSIK

JOSE PALMA Y VELASQUEZ (1876-1903)

Si Palma ay inianak sa Tundo noong ika-6 ng Hunyo, 1876. Kapatid siya ni Rafael Palma na naging pangulo ng Unibersidad ng Pilipinas. Nakatagpo ni Jose Palma, noong nag-aaral siya sa Ateneo de Manila, si Gregorio del Pilar na naging pinakabatang heneral ng mga hukbong manghihimagsik. Kahit bata pa sa Ateneo, si Jose Palma ay kumatha ng mga lirikong tula at pinahanga ang marami sa pamamagitan ng pagpapalimbag ng isang aklat ng mga tula noong siya'y 17 taong gulang pa lamang. Sumama sa himagsikan laban sa mga Amerikano. Ngunit kahit taglay niya ang damdamin at sigla ng paghihimagsik, ang mahina niyang katawan ay hindi sa higpit at hrap ng buhay sundalo, kaya't ginugol niya ang kaniyang panahon sa panlilibang sa mga kawal ng manghihimagsik sa pamamagitan ng kanyang mga kundiman. Ang kanyang mga tula ay tinipon sa isang aklat na pinamagatang "Melancolicas" (mga panimdim) na inilathala ng kanyang kapatid na panahon ng mga Amerikano. Ngunit ang pinakadakilang ambag niya sa panitikang Filipino ay ang mga titik ng "Pambansang Awit ng Pilipinas" sa Kastila, na nilapatan ng musika ni Julian Felipe. Sinulat niya ang mga titik na ito habang ang pulutong ng kawal na kinabibilangan niya ay nakahimpil sa Bautista, Pangasinan. Ang mga letra ni Palma ay bihira ng awitin ngayon sapagkat ang salin sa Ingles ay Tagalog ang siyang lalong gamitin, ngunit naito ang kaniyang orihinal. (Ang salin sa tagalog ay itinapat sa mga taludtod at hindi ang sariling inaawit).

"HIMNO NACIONAL FILIPINO" (Pambansang Awit na Pilipino)

Tierra adorada
Hija del Sol de Oriente
Su fuego ardiente
En ti latiendo esta.

Lupang pinipintuho,
Anak ng Araw ng Silangan,
Ang apoy niyang naglilingas
Ay tumitibok sa iyo.

Patria de Amores,
Del heroism cuna,
Los invasores
No te hollaran jamas.

Bayan ng mga Pag-ibig,
Duyan ng kabayanihan,
Ang manlulusob
Ay di makayuyurak sa iyo kalianman.

En tu azul cielo, en tus aulas,
Entus montes y en tu mar,
Esplende y late el poema.

De tu amada libertad.
Tu pabellon, que en la slides
La Victoria ilumino,
No vera nunca apagados
Sus estrellas y su sol.

Sa bughaw mong langit, sa mga ulap mo,
Sa iyong mga bundok at sa dagat mo,
Kumikinang at tumitibok ang mga tulain
Ng itinatangi ming kalayaan.
Ang watawat mong sa mga paghahamok
Ang tinanglawan ng Tagumpay,
Ay di makikitang pagdimlan kailangan
Ng mga bituin mo't ng iyong araw.

Tierra de dichas, de sol y amores,
En tu regazo dulce es vivir,
Es una Gloria para tus hijos,
Cuando te ofenden, por ti morir.

Lupaa ng ligaya, ng liwanag at mga
pag-ibig,

Sa kalungan mo'y kay-tamis mabuhay;
Ikiniluluwalhati ng iyong mga anak,
Na kapag inapi ka'y mamatay dahil
sa iyo.

PANITIKANG FILIPINO: KASAYSAYAN AT PAG-UNLAD (PANGKOLEHIYO)

ANG MGA PAHAYAGAN NG PANAHOON NG HIMAGSIKAN

Sa layuning maipaabot sa daigdig ang kahilingan at mithiin para sa bayan ng mga manghihimagsik nating mga kababayan, marami ring mga pahayagan ang naitatag at nalimbag nang panahon ng himagsikan.

-*Heraldo de la Revolucion* –naglalathala ng mga dekreto ng pamahalaang mapanghimagsik, mga balita, at akda sa Tagalog na pawang gumigising sa damdaming makabayan.

-*La Independencia* –pinamatnugutan ni Antonio Luna na naglalayon ng pagsasarili ng Pilipinas.

-*La Republica Filipina* –itinatag ni Pedro Paterno noong 1898.

-*La Libertad* –pinamatnugutan ni Clemente Zulueta.